

КРАХЪТ НА НЕОЛИБЕРАЛНИТЕ УТОПИИ

Проф. д-р Вихрен Бузов

*Неолиберализмът е зальгалка за бедния, силата и държавната мощ
остават оръжията на богатия...*

Ноам Чомски

Новият световен ред и неговите правила.

*Империализъм, хрчка на живота,
вампир прегърнал земното кълбо.*

Николай Хрелков, поет антифашист

THE COLLAPSE OF NEOLIBERAL UTOPIA

Prof. Vihren Bouzov, PhD

The ongoing process of globalization has entailed growth of inequalities and injustice worldwide. Neoliberalism cannot be an adequate strategy in this process. As a development strategy it is unable to ensure normal functioning of a social system and just relationships between people. The neoliberal values claim to be an universal therapy for all economic and social diseases. But they are utopia that were scattered because of the mismatch between the social interests of the elites and the underprivileged people around the world. The outliving of the nation states, the free media, the neoliberal economic slogans and the global democracy are utopian projects that collapsed in the world today. Formulation and acceptance of new social values on the basis of communitarianism is a road leading to the finding of a way out of permanent crises and regional conflicts, to boosting up economic and social development.

Key words: *globalization, neoliberalism, utopia*

В последните няколко десетилетия философията и социалните науки определено трупат все по-голямо изоставане в усилията си да осмислят тенденциите в развитието на динамично променящия се свят. Това се дължи на обстоятелството, че те са обвързани с някои трудно преодолими предубеждения с идеологически характер, които се оказват препятствие пред възможността да се приложи нов теоретичен инструментариум към различната социална реалност. Тези предубеждения, когато все пак са ставали обект на критическа рефлексия, са възприемани като върховни ценности и „революционни” достижения в културното и социалното развитие на човечеството, което ги превръща в относително неподатливи на критическо преразглеждане. Дори всяко съмнение в универсалността на ценностите на свободата, равенството, демокрацията, прогреса и Запада като техен символ се е разглеждало като форма на упадъчно посттоталитарно мислене.

В настоящата студия ще посветим внимание на някои от тях и ще се опитаме да разгърнем редица практически и теоретични аргументи, водещи до заключението за необходимостта да бъдат решително отхвърлени или поне временно изоставени, докато не се намерят нови по-актуални аргументи в тяхна полза. Това би трябвало да открие пътя към конструирането на нова картина на глобалния свят, която по-обективно и критично да отразява неговата специфика и насоки на развитие.

Наричам ги „утопии” (от гр. „място, което не съществува”), защото изразяват силно желателен образ на света, който сериозно се разминава с действителността. Някои от тези утопии отдавна играят идеологическа роля и са се превърнали в постулати на неолиберализма. Може да се каже, че те са част от инструментите на неговото дълготрайно господство в европейския свят. Става дума за илюзии, споделяни от „свободомислещи” интелектуалци, които витаят в несъществуващи светове, но всъщност именно тези заблуди манипулират хората и гарантират властта на политическите и икономическите елити под благовидна маска.

През 90-те години Френсис Фукуяма побърза да обяви с хегелиански патос „край на историята”, който би трябвало да се изразява в преодоляване на „идеологиите” и установяване на ли-

бералната демокрация като вечен ред (Фукуяма, Фр., 1997). Надеждата на западният интелектуалец е, че либерализмът ще се наложи като господстваща идеология и универсален порядък.

По своята истинска същност неолиберализмът е съвкупност от политики, които водят към отделяне на държавата от социалния и икономическия живот на обществото, безконтролно увеличаване на богатствата и социалните диспропорции, ограбване на труда и надеждите на хората от корпоративни субекти. Той не би имал шанс да се наложи, ако бъде представен с действителния си образ, затова неизбежно трябва да стъпи върху определени предубеждения, медийна пропаганда, възприети безкритично от общественото мнение лъжи. Те именно и тяхното безвъзвратно компрометиране в наше време са предмет на следващия критически анализ.

Опровергаването на неолибералните утопии изисква представянето на алтернативна гледна точка, която ще бъде развита в края на това изследване. Ще се опитаме да аргументираме тезата, че различните общностни връзки и идентичности – етнически, културни, национални, социални, имат и ще продължат да имат много по-голямо значение от индивидуалистичните либерални ценности.

„Отмиране” на държавата и глобално демократично управление

За отмиране на държавата говори още марксизмът, подобна позиция имат и анархистите. Държавата се разглежда в марксизма като инструмент за класово господство, който ще изчезне при преодоляването на класовото общество и превръщането на човечеството в единна общност. Анархистите приемат държавата за ограничител на свободата и предлагат нейната замяна с различни форми на регионално самоуправление. Те всъщност са малко по-екстремални представители на либерализма с неговите дитирамби за свободата на човека, може би негово крайно разклонение.

На този фон философите на социалните трансформации от последните десетилетия не изглеждат твърде оригинални. Във философията и социологията на глобализацията още в края на миналия век бе прокарана идеята за отслабване ролята на националната държава и развитие на света към глобално управление (Бек, У. 2002; Хелд, Д.

2004). Това едва ли може да се приеме за радикална идея особено на фона на марксистката идея за отмиране на държавата. Новото е в концепцията за глобално управление, която се разглежда по различен начин от изследователите – от единно световно общество, обединено от ценностите на демокрацията, до глобална диктатура на елитите на най-развитите страни.

Намаляващата роля на националната държава в международните политически, икономически и социални дела е обективно следствие от глобалната промяна. Дискусията се свежда до това дали с появата на нови актьори в международните отношения тя може да продължи да бъде основна единица за техния теоретичен анализ. Не бива да се пропуска възможността глобалната ера да се схваща просто като условие за цялостно преобразуване на нейната същност и функции.

Държавата е политическа общност, опираща се на разпределение на властта и отговорна за защитата на своите граждани. Тя има суверенитет във вътрешните и външните дела. Суверенна е държава, която сама себе си управлява. Тя притежава монопол над легитимната употреба на сила и установяването на юридически ред. Нейната легитимност се опира на демократично представителство и отчетност на институциите. В модерната епоха в Европа държавите се изграждат на национален принцип – на основата на общ стопански живот, територия, език, културна памет, на изградено национално общество. Европейската либерална философия обяснява произхода на държавата с обществен договор на гражданите да се откажат от част от своите свободи като предоставят грижата за тяхната сигурност на външна за тях институция (*Русо*, Ж. Ж., 1988). Това е пътят за излизане от “естественото състояние” и създаване на общество (*Хобс*, Т., 1970).

Държавите защитават националните интереси на техните граждани чрез осигуряване на външна и вътрешна сигурност, система за социално подпомагане и осигуряване на икономическо развитие.

В епохата на глобализацията се появява перспективата за отслабване на значението на националната държава за сметка на появата на нови актьори в международните отношения. Премахването на протекционистичните бариери дава възможност на транснацио-

налните корпорации да произвеждат там, където е най-евтино и да плащат данъци там, където са най-ниски. Дребни финансови спекулации могат да завлекат икономиките на цели държави, а пропадането на някои корпорации може да донесе неизчислими щети на техния социален живот, какъвто пример имаме с „Енрон” през 2001 г. Държавите се принуждават да търсят участие в коалиционни съюзи, за да гарантират своите интереси в икономическата и във военно-стратегическата област, поделят отговорностите си в сферата на сигурността с други, защото не са в състояние сами да ги изпълняват. Дали обаче отслабването на някои държави при капитализма е основание да се говори за държавата изобщо?

Можем да се съгласим, че „не е самоочевидно, че глобализацията отрежда на държавата ролята на пасивен наблюдател пред лицето на големите икономически и социални трансформации, противичащи главно в информационното пространство”, още повече че последното е продукт на американска военна технология и се опира на държавна подкрепа (*Harrison, G. 2002, p. 18*). Повечето транснационални компании имат определена национална принадлежност и обвързана с отношения с държавата политика.

Нещо повече – политическите елити все по-често започват да играят основно ролята на защитници на интересите на „техните” корпорации във всички точки на света. Така САЩ се опитват да прокарат с всякакви средства усилията на „Шеврон” да добива шистов газ в Източна Европа и други региони на света, а Франция подпомогна през 2013 г. преврат в Мали и дори отиде на инвазия там в помощ на „родна” корпорация, прокрадваща се към добива на стратегическа суровина в тази северноафриканска страна. За военния бизнес дори не е нужно да се посочват примери. Той е национален и политиките от развитите страни с дял в търговията с оръжия са обикновени негови пълномощници.

Почти всички основни политики на международни организации от ранга на ООН, МВФ, Световната банка и междудържавни съюзи като ЕС, НАФТА и много други, зависят от съгласието и ангажимента на националните правителства. Така действията само на една държава в конфликта в Югославия и този в Ирак – САЩ, задълго блокираха ефективността на ООН и неговия Съвет за сигурност като

инструмент за решаване на конфликти в различни точки на света. Дотам, че ролята на последния вече изглежда почти изчерпана или лишена от смисъл в международните дела.

В развитието на ЕС също се открояват силни държави (Германия, Англия, Франция), от чиято воля зависят бюджета и ключовите решения на тази организация. Има и слаби държави, приети там по тяхна воля, без да покриват Копенхагенските критерии. Такава е например нашата страна. В Брюксел също няма просто „европейски бюрократи“, а представители на отделните национални правителства или „национални бюрокрации“.

Факт е също, че някои държави-членки се противопоставят на прибързаното европейско обединение в интереса на своите собствени народи. Пример са англичаните, а предстоящото засилване на влиянието на националистите в Англия и Франция може да постави под съмнение тяхното членство в ЕС.

Държавата като институция разполага с редица инструменти за намеса за регулиране на финансово-икономическата стабилност и това особено ярко пролича при настоящата финансова криза от 2008 г. насам. Отмирането на държавата изглежда по-скоро като евтина неолиберална идеология, макар дискусиата за това да насочва към реални процеси.

Франсис Фукуяма застъпва тезата, че националните държави променят своите характеристики, но не губят тотално значението си в международните дела. Този процес намира израз в намаляването на периметъра на държавните функции и в увеличаването на силата на тяхното осъществяване. Разграничението е между „периметъра на държавните дейности, който се отнася до различните функции и цели, които поемат правителствата и сила на държавната власт, или способност на държавата да планира и осъществява политическите си стратегии... това в днешно време обикновено се нарича държавен или институционален капацитет“ (Фукуяма, Фр., 2004, с. 22). Развитите западни държави се ангажират с най-малко функции, но осъществяват своите политики с относително най-голяма сила. Сред тези функции е защитата на външната сигурност и обществения ред, която обаче най-често се изпълнява съвместно в рамките на коалиции и други форми на съюзи.

Особено значима закономерност е процесът на разкъсване на неразделната в модерната епоха връзка между територия и политическа власт. В модерната епоха всички значими събития в човешкия живот се осъществяват в границите на националната държава – от раждането и женитбата, до професионалната реализация и смъртта. Това трайно се променя в новите условия, когато хората и институциите се оказват въввлечени в динамични отношения и конфликти, свободно прескачащи националните граници. Държавата вече не може да функционира като единно политическо тяло, в политическото вземане на решения се намесват държавни съюзи, международни организации, национални и транснационални структури на гражданското общество. Суверенитетът се трансформира в „споделяно упражняване на власт” (*Held, D., A. McGrew (eds.) 2005, p. 12*). Достатъчно е да посочим многопосочните връзки на всяка една държава с ООН, НАТО и ЕС, МФВ и Световната банка, Г-7 или 8, Г-20, ОССЕ, регионални съюзи във всички райони на света. Създава се глобално гражданско общество, чийто натиск срещу политики на правителствата може да доведе до ерозия на държавността (*Проданов, В., 2003, с. 176–177*). Левичарската критика на процесите на отпадане на националния суверенитет ги определя като изграждане на една „империя”, „композирана от последователности от национални и наднационални организми, обединени от единна логика на управление”, която не съвпада с отделна държава (САЩ), а поглъща всичко в себе си (*Hardt, M., A. Negri, 2001, p. xii*). Не става дума за метафора за империализма, а за осмислянето на глобалната власт на определени елити. За Александър Зиновиев именно те вече са в състояние да управляват световната еволюция по своя воля и в интерес на най-богатите страни, останалата част от човечеството се оказва „глобален човешки мравуняк” (*Зиновьев, А., 2006*).

Можем да обобщим, че огромна част от държавните функции и отговорности – външната защита, правна система и обществен ред, икономическо и финансово управление, образование и здравеопазване, социална защита не могат в глобалната епоха да бъдат ефективно реализирани без институционализирани форми на многостранно сътрудничество. Международните отношения стават изключително сложни и не могат вече да бъдат интерпретирани адекватно единствено

вено чрез ролята на националните държави като тяхна единица. Формите на упражняване и разпределение на властта прескачат политическите и географските граници. Появява се обективна необходимост от осмисляне на основите на един нов обществен договор, който функционира в мащабите на цялото човечество и осмисля отношенията между управляващи и управлявани, богати и бедни, силни и слаби държави. Той трябва да съдържа достатъчно убедителни правни и морални основания, за да поведе към решаване на световните проблеми.

Не можем в крайна сметка да направим заключението, че националната държава „отмира“, дори да приемем, че светът се управлява „глобално“ от определени политически и икономически елити. Тезата за „отмирането“ е идеологична теза, която трябва да компрометира всякакъв протекционизъм в икономиката срещу прескачането на националните граници от корпорациите и новия икономически колониализъм на дългавете.

Свидетелство за несъстоятелността на подобна теза са проблемите на ЕС, в които все повече губи проектът за „единна държава“ на евро-бюрократите пред една „Европа на отечествата“. Големите държави-членки са водещи именно в осъществяването на тази тенденция. Гласуването на последните европейски избори през 2014 допълнително подкрепя това.

Правителствата, независимо дали в ЕС или на някоя от „Великите сили“, продължават да действат като пълномощници на едрия бизнес в техните страни, независимо дали става дума за прокарване на шистов газ, нови газопроводи, или избор на изпълнители за енергийни проекти.

Несъстоятелно е и очакването за изграждане на глобално общество. Тъй като хората в мащабите на планетата продължават да бъдат все по-устойчиво разделени от държавни, национални, религиозни и културни особености, то може да се възприема само метафорично като някакво всеобщо съзнание за общите проблеми пред човечеството. Подобна утопична хипотеза стоеше и в основата на т.нар. „ново политическо мислене“, пропагандирано от последния лидер на СССР М. Горбачов. Предполагаше се примиряване на противоречията и хилядагодишно царство на братска любов към ближ-

ния. Свидетелствата за липса на такова съзнание за общите проблеми пред човечеството са достатъчно много и се отнасят до всички сфери на живота.

Що се отнася до мечтата за глобално управление, то се оказва само идеологическа маскировка на шурма на икономическата и политическата олигархия към управлението на света и насочването на неговата еволюция в нейна изгода. Инструментите за това продължават да бъдат силните национални държави и изградените под тяхна диктовка коалиции. „Отмират” само слабите държави, които изнемогват с разстроена държавност, без действащи институции, системно ограбвани от богатите страни и техните компании. Като всеки болен организъм в чудовищната среда на конфликтни международни отношения, подчинени на „правото на силния”, те могат сравнително лесно да изчезнат. Така характерната за епохата на глобализацията тенденция за ограничаване и лишаване от суверенитет на малките и слаби държави („десуверенизация”) всъщност е продукт на дебалансирането на света в полза на богатите и силни държави, техните народи и елити, на т.нар. „златен милиард”. По тази линия противоречията все повече ще се засилват и може да се предполага изграждането на обединения на засегнатите от десуверенизацията държави за колективна защита.

Провалът на космополитизма – крах на надеждата за световна общност

Мечтата за глобално общество предполага създаването на световна политическа общност. Това е в основата на космополитизма. Връщайки се към древните корени на произхода на това понятие, можем да експлицираме значението на това понятие от гръцките думи „*cosmos*” (свят) и „*polites*” (гражданин) – „гражданин на света”. Стоиците го отнасят към човека, който чрез философията се възприема като представител на определена морална общност и обвързан социално с неговия полис.

В съвременния свят на все по-интензивна диференциация на различните общности в етнически, културен или социален аспект, космополитизмът е интелектуална позиция или „семејство от такива позиции”, включващо оценъчни и нормативни възгледи, обединени

от общата идея за третирането на всички човешки същества като равни (Pogge, T., 2007, p. 312). Той е либерална и демократична нагласа за възприемане на културното, етническото и политическото многообразие. Предполага се, че ние трябва да взаимодействаме позитивно с всички представители на различните общности – политически, морални или социални, както с членовете на нашата собствена общност. Това е базирано на моралното съзнание на всеки човешки индивид и неговото съзнание за отговорност за бъдещето на човечеството. В тази си форма космополитизмът напълно съответства на либерализма с неговата индивидуалистка гледна точка, макар да е една твърде стара позиция.

Дискусията за отношението между индивид и общност намира сериозно отражение в отношенията между космополитизма и комунитаризма в морален аспект. Либерализмът отхвърля съществуването на общи интереси, общи ценности и въобще на колективни актьори. Допуска се единствено съществуването на индивидуални играчи, които под въздействието на възприети стандарти за морална отговорност могат да се изправят в защита на непривилегированите членове на човечеството (Кекеш, Дж., 2001, с. 31–42). Космополитизмът „се противопоставя на всеки възглед, който ограничава сферата на обосноваване към членовете на специфични групи, независимо дали са идентифицирани чрез споделени политически възгледи, общностни истории или етнически характеристики” (Beitz, Ch., 2005, p. 17). За комунитаризма човек е въвличен в неговата общност – неговата реализация е базирана на споделени ценности и общи интереси (Бауман, З., 2003). Привържениците му отхвърлят универсалистките претенции на космополитизма и неговия индивидуалистки подход. Главният проблем пред космополитизма е как да оправдае еднаквото третиране на базата на анализа на общностни или групови взаимоотношения, как да намери път към единството в различието.

Ренесансът на космополитизма в социалните науки е продукт на усилията да се разбере природата и ходът на глобалните трансформации в теоретичната и силно идеологизирана схема на либералната традиция. Свободното движение на хора, стоки, информация и културни продукти води към формирането на нови динамични взаимоотношения на нации, култури, етнически и религиозни

общности. Идеята за човечеството като морална общност или глобална политическа общност („глобално общество“) може да се опира на еднаквото третиране на всички хора, независимо от социални, политически, етнически и културни различия. Космополитизмът във всичките му версии – морален, политически, или свързан със социалната справедливост, дава добра перспектива за обосноваване на универсалния характер на глобалните социални промени. Съществена методологична трудност пред него е оправданието на един нов глобален алтруизъм или на универсален кодекс от космополитни морални норми. Проблем е и неговата утопична основа, която го отдалечава от реалността.

Космополитизмът се превръща в официална идеология на глобалната общност в защита на човешките права. Подобни норми и идеи биват включени в обосноваването на политиките на ЕС, в инициативите на ООН против глобалната бедност, в позициите на световни алтер-глобалистки организации като Световния социален форум. Чрез такива възгледи биват обосновавани и т.нар. „хуманитарни интервенции“ на глобалната демократична общност. Д. Хелд отбелязва, че в епохата на глобализацията космополитизмът „дефинира форми на политическа и законодателна регулация, които създават власт, права и принуди, които превишават границите на националните държави и имат далеч отиващи последствия“ (Held, D. 2005, p. 514).

В последните няколко десетилетия космополитизмът на западните либерални общества е поставен на решаващи изпитания, които водят до неговото дискредитиране като празна идеология.

Първото от тях са вълните от принудителни мигранти, които вървят към „богатите“ страни в Европа в резултат на разпадените войни и граждански конфликти в Северна Африка, Близкия и Средния изток. Принудителната миграция представлява глобално преместване на хора по причини, свързани с бедност, насилие и военни опасности. Д. Уайс говори за четири типа принудителна миграция: 1) причинена от насилие, конфликти и катастрофи (около 43 милиона души), 2) жертви на трафика на хора (2,45 млн.), 3) миграция в резултат на лишаване от собственост, безработица, социално изключване (72 млн.), 4) миграция вследствие свръхквалификация и липса

на възможности (25,9 млн.) (*Wise, D., 2013*). Можем да твърдим, че става дума за повече от 200 милиона жертви на несправедливостите в съвременния свят.

Икономическите и политическите елити на най-богатите страни брутално игнорират моралното задължение за еднакво третиране на жертвите на принудителната миграция и на мигрантите като цяло – те се разглеждат като заплаха за благосъстоянието на нацията, социалната система на собствената страна и културната идентичност (*Guild, E., 2005*). Наблюдаваният понастоящем в целия свят ръст на принудителната миграция е причинен от задълбочаването на неравенствата, ръста на регионалните конфликти и глобалната несправедливост.

След края на Студената война нашият свят не стана по-сигурно място. Геополитическата конфронтация, интензивната борба за естествени ресурси, за контрол на търговските и енергийните пътища и пазари продължава да се развива все по-динамично и да обхваща всички региони в света. Системата на международната сигурност, наследена от епохата на Студената война, днес не е в състояние нито да предотврати регионалните конфликти, нито да противодейства ефективно на новите глобални заплахи пред човечеството. Всичко това води до засилване на неравенствата в разпределението на богатата в глобален мащаб.

Либералните западни общества, опирайки се на космополитизма, допуснаха вълните на трудовата миграция от предходните десетилетия да формират истински „затворени“ общности, поставящи под въпрос съществуващия правен и социален ред. Не бе направено необходимото за стимулиране и развитие на една нова политическа култура на гражданска лоялност и ангажираност към приемащите общества. Изпадането на тези общности и по-специално на младите хора в тях от социалната система, доведе до истински етнически и социални бунтове в западните градове. Те бяха сигнал за краха на традиционно разбирания „мултикултурализъм“, което бе признато и от редица западни лидери (Саркози, Меркел).

Катастрофата на космополитичния мултикултурализъм бе предопределена. Но това не доведе до промяна на политиките на „богатите“ страни. Вълните на принудителна миграция от послед-

ните две десетилетия са плод на тяхна агресивна политика в борбата за контрол върху енергийни и икономически ресурси, която доведе до разбъркване на цели ключови региони в „Третия свят“.

В ситуацията на задълбочаване на глобалната конфронтация и на нарастване броя на регионалните конфликти наблюдаваме един процес на икономизация на принудителната миграция и превръщането ѝ в заплаха за сигурността на нациите. Той е определен и от страха от атаките на глобалния тероризъм, който непрекъснато се засилва след събитията в САЩ, Испания, Англия, Русия от 2001 г. насам. Друг фактор, който действа в същата посока е съществуващата глобална социална и икономическа криза, водеща към увеличаване числото на националистическите и анти-емигрантски партии. Такива именно политически сили бяха победители в последните избори за Европейски парламент от 2014 г.

Мигрантите са невинни жертви на един жестоко несправедлив социален и политически ред, изпълнен с военни агресии, граждански войни, тиранични режими, религиозни и етнически напрежения, стимулирани от „господарите“ на света. Политическите и икономическите елити не са в състояние да решат глобалните проблеми, а само могат да ги задълбочат.

Адекватното решение на проблема за принудителната миграция и преодоляването на причиняващите я фактори може да бъде само споделена отговорност на човечеството. Разгледана в комунитаристки аспект, тя не би могла да се третира като заплаха за сигурността и благосъстоянието на нациите, а като общ дълг и предизвикателство в търсене на по-добро бъдеще на човечеството. Комунитаризмът поставя акцент на

Друго предизвикателство пред космополитизма е съществуващата в света глобална несправедливост. Срещу нея води борба алтернативният глобализъм в лицето на множество организации на глобалното гражданско общество. Те осъществяват международно сътрудничество в борбата за една повече социално отговорна глобализация. Представят интересите на огромното мнозинство от хората в света, които се борят за своите социални права.

Еднаквото третиране на хората по отношение на социалните права е главната пропаст, в която либералният космополитизъм про-

пада. Става дума за правата на живот, труд, справедливо заплащане. Днес в ситуацията на марша на неолибералната глобализация богатите хора стават в пъти по-богати, а световната общност осезаемо губи борбата в усилията за преодоляване на бедността, глада и мизерията по света.

Развиващите се страни и най-бедните хора в света, които приближават половината от човечеството, са практически лишени от социална перспектива. Страните са оковани в капана на дълговете, които растат, каквито и политики да предприемат. Световният финансов капитал с всички средства не допуска излизане от „дълговата криза“, защото това гарантира вечност и сигурност на неговото господство. Неолибералният капитализъм непрекъснато увеличава броя на бедните и социално изключените хора по света. Всичко това води до задълбочаване на съществуващия конфликт между глобалните елити и обикновените хора, между богатите и бедните народи.

Глобалният сблъсък между силните и слабите страни намира най-отчетлив израз в дискусиите за екологичната сигурност и ограничаването на вредните емисии. Бедните страни поискаха на последните няколко световни екологични форуми шанс за тяхното индустриално развитие и след като не го получиха, се обявиха против изработените от богатия свят споразумения. Това противопоставяне се реализира с най-различни средства – от финансов и икономически натиск до военни интервенции. Изключените държави се опитват да изграждат свои съюзи, за да се противопоставят на всяка форма на диктат. Подобно развитие днес е особено видимо в Латинска Америка.

Третото предизвикателство, което довежда до компрометиране на космополитизма са т.нар. „хуманитарни интервенции“ на международната общност, мотивирани с грижата за защита на човешките права, която би трябвало да стои над ограничените национални суверенитети. Тази общност се смята за основен стожер на човешките права, който е готов да се противопостави на тяхното нарушаване от „диктаторски държави“. Неясен остава механизмът на установяване на виновните за нарушения на правата държави. Как например при конфликта в Сирия агресивни държави като Катар и Саудитска Арабия, които никога не са познавали демокрацията, се наредиха в хора

на „добрите”, а сирийският президент Асад бе поставен от другата страна? Съмнителна е и субектността на самата международна общност – дали тя е общността на всички народи, всички страни в света, или на всички хора? Международната общност не може да бъде сведена и до някоя от световните организации, особено остатъците от съществуващата през Студената война система за сигурност. И тя днес е напълно компрометирана (Bouzov, V., 2012)

Космополитизмът се оказва сведен до идеология, която оправдава експанзионистичните проекти на “свръхсилите”. Той именно аргументира отхвърлянето и потъпкването на националните суверенитети в името на загриженост за правата на отделния човек.

Днес провалите на „хуманитарните интервенции” дават основание този тип политика да отиде невъзвратно в миналото. Като се започне от войната срещу сърбите в бивша Югославия, мине се през т.нар. „Арабска пролет” и съсипването на цветущи страни в Северна Африка като Либия и се стигне до Ирак и Афганистан – никъде нямаме дори и най-малко свидетелство за успех на тези интервенции. Те не водят до изпълнение на прокламираните цели – демокрация и човешки права, а до разруха, принудителна миграция, разпад на държавността и нови междуособни войни.

„Свободната преса” или „Четвъртата власт” като стожер на демокрацията

Следващата поред утопия е за „свободните медии” и за тяхната роля на „четвърта власт”, която представя интересите на хората пред институциите. Именно медиите се оказват най-удобният инструмент в изграждане на империята на лъжата. Те представят само интересите на своите корпоративни собственици и поръчители.

Ролята им в процесите на глобализация на съвременния свят е парадоксална в определен смисъл. От една страна, новите информационни и комуникационни технологии дават възможност за реализиране на нов динамичен тип политическа, социална и културна интеграция на човечеството в света като едно „глобално село” (McLuhan, M., 1962), в което пространствените и времевите интервали губят своето значение за осъществяването на комуникация. От друга страна, неолибералната глобализация, опираща се на светов-

ните финансови пазари и властта на транснационалните корпорации, довежда до световна хегемония на комерсиалните, корпоративни медии. Те се налагат като икономически структури, които се борят за завладяването на пазари с всички средства, а същевременно идеологически обосновават глобалната експанзия на капитализма в сферата на ценностите, човешките отношения, начина на живот. Може да се твърди, че именно тяхното въздействие превръща глобалната Империя в „парадигмална форма на биовласт”, която „създава самия населяван от нея свят” и „се стреми да управлява човешката природа” (*Hardt, M., A. Negri, 2001, xv*).

Корпоративните глобални медии не могат да бъдат средство за утвърждаване на културата на мира, човешката солидарност и справедливост, защото разпространяват индивидуалистките ценности на консумативното общество. Те успешно доминират чрез властта на символите над всички сфери на обществото – политиката, икономическият живот, социалните отношения, културата, човешкото общуване и личния живот. Техните продукти са продуцираните от културните и медийните индустрии символи и представи, фалшиви ценности и клонирани образи. Те създават една нова реалност, в която хората живеят нереален живот.

Световната хегемония на корпоративните медии не е резултат на груба агресия от типа на завладяване. Тя не е „механична, нито просто насилническа, нито лъжливо манипулативна”, налага се чрез „убедителни политически и културни практики, които необходимо изискват нормализиращи интерпретации, предавани най-добре на масите чрез медиите”. Това означава, че „капиталистическата хегемония се нуждае от паралелна медийна хегемония като институционализирани систематични средства за образование, убеждаване и представяне на подчинените класи на определени културни практики в светлината на капиталистическите норми. Ако културата е идеологическият цимент на обществото, – заключава медийният експерт Ли Арц – тогава, за да осигури корпоративните интереси, капиталистическата глобализация се нуждае от медийна хегемония, за да рекрутира, опитоми и популяризира интерпретации, информация и културно поведение, съответстващо на дерегулацията, приватизацията и комерсиализацията” (*Artz, L., 2003, p. 16–17*). Ценностите на инди-

видуализма, свободата на предприемачество, консумативното общество се разпространяват чрез филмите, интерпретацията на новините, евтините послания на електронните медии, игрите, комерсиалните риалити шоута и други световни формати за управлявано развлечение.

Глобализацията е процес, който игнорира националните граници, контрола на националните държави и особеностите на малките култури. Тя е „осъществявана от компаниите, не от страните”. „Корпорациите, т.е. глобалистите, заменят държавите и теокрацията като централни създатели и дистрибутори на културната глобализация” (Held, D., A. McGrew, 2005, p.18). В дискусиите за последствията от тези процеси се говори за културен или медиен империализъм. Империализмът в този смисъл е налагане на ценностите и културните достижения на една държава над останалите. Но медийният империализъм няма национално лице, той изразява властта на Империята над човешкия свят. Следвайки Хабермас, можем да кажем, че чрез медиите системата доминира „жизнения свят”. Корпоративните медии нямат национална или собствена културна идентичност, те са максимизиращи своите печалби транснационални корпорации или техни локални структури. Една от трайните тенденции е увеличаваща се концентрация на собствеността на медиите, което определено се отразява върху съдържанието на техните продукти. Това особено се отнася за по-старите форми на медийна комуникация като телевизията, радиото и вестниците.

Традиционните медии не могат да бъдат стожер на демокрацията, защото служат на корпоративни икономически и политически интереси. Те са средство за реализиране на глобалната хегемония на „Империята”. Но съществуват източници на реална съпротива срещу нея. Това е глобалното гражданско общество, което представлява асоциация на свободните граждани и техните организации, създадена от комуникацията в интернет и мрежите и общите действия срещу неолибералната доминация и злоупотреби с власт. Интернет съхранява възможностите за естествената и свободна комуникация от типа „лице в лице”. Мрежата е среда за комуникативните действия, които водят хората към консенсус около социално значими ценности.

„Свободният свят” губи морална легитимност и привлекателност

В годините на „Студената война” „Свободният свят” беше символ на демокрация, благоденствие и притегателна точка за свободомислещите хора. Той започна да губи тази своя мамеща привлекателност по време на войната срещу сърбите и бивша Югославия. Убитите от бомбите деца и невинни хора на пазара в Ниш и човешките барикади на мостовете в Белград унищожиха спечеления от „Запада” с победата му срещу СССР и Варшавския договор морален кредит. Той бе допълнително разколебан и от завръщането на Солженицин, Зиновиев и други противници на съветския тоталитаризъм, които свидетелстваха за демаскирането на стоящата зад пропагандираните ценности реалност. Все пак в името на мечтата за свобода зад „Стената” бяха умирали хора...

След успешния за Запада край на „Студената война” противоречията и конфликтните точки в световен мащаб нараснаха в пъти. Човечеството очакваше победа на демокрацията, свободата и разбирателството между народите в духа на утопичните фантазии на Фукуяма, но тя не се състоя. Това, което се случи, може да бъде описано с две думи: паднаха маските. Нямахме вече никакво основание да се поддържат старите идеологически образи, които бяха необходим инструмент в пропагандната война между двата „лагера”. Сега единият го нямаше и другият усещаше, че няма никаква спирачка за неговите експанзионистични амбиции. В края на 80-те и началото на 90-те години светът навлезе в един еднополюсен свят, в който една „свръхсила” си бе присвоила правото да наказва всеки, който по някаква причина не се вписва в това ново устройство. Западът вече без никакви преструвки можеше да се впусне в борбата за доминация и преразпределение на енергийни ресурси и пътища, на пазари, за елиминиране на всяка конкуренция и насочване на еволюционното развитие на планетата в „правилната” посока.

Издигането на глобалния тероризъм като основен враг след атентатите на 11.09.2001 г. озаменува политиката на развързани ръце и смачкване на суверенитетите на обявените за престъпни страни в името на гарантирането на нов ред и сигурност. По стечение на обстоятелствата се оказва, че главните сфери на интереси на „войната

срещу тероризма” бяха районите с огромни енергийни ресурси – Ирак и Сирия, Северна Африка. Военните намеси в различни точки на света не доведоха до разрешение на проблеми с човешки права или установяване на демокрация, а единствено до граждански конфликти, ръст на организираната престъпност и разруха на държавността. Тези страни бяха буквално изпепелени в името на „демокрацията”. Днес „1984” на Оруел изглежда като невинна фантазия при сравнение със заобикалящата ни действителност на политическа измама.

Каквито и коалиции да поддържаха тези акции, в крайна сметка ролята на „световен полицаи” изтощи САЩ и техните съюзници, а приближаването на проектите до границите на Русия доведе до ответни удари, които в последните години реанимираха геополитическото противопоставяне по един още по-ожесточен начин. С конфликта в Украйна „демократите” окончателно се демаскираха, защото подпомогнаха възраждането на фашизма, което се оказа политически удобно, същевременно фетишизираха установените от Сталин граници на тази страна, без да се съобразяват с волята на живеещите в конфликтните региони. Идеите за свобода и демокрация се превърнаха в зловобна илюзия в международните отношения.

Символ на глобализацията става глобалният контрол – подслушването, овладяването на интернет и другите комуникационни средства. Лидерите на „свободния свят” сключват споразумения за неговото засилване и подчиняване на всевластните корпорации.

Светът днес постепенно навлиза в едно ново състояние на появата на нови полюси и центрове на силата, което може да доведе както до по-бърза катастрофа, така и до стабилен баланс. Появяват се БРИКС – обединение на страни с бързо икономическо развитие, местни свръхсили с голяма мощ като Турция, Латинска Америка преживява един ренесанс на борбата за освобождение от империализма. Гражданското съзнание се надига срещу потисничеството на елитите по целия свят.

Нелибералният фундаментализъм: мантрата „приватизация, дерегулация и комерсиализация”

Голямата промяна в страните от Източна Европа бе означена от мантрата на неолибералния фундаментализъм за „привати-

зация, дерегулация и комерсиализация”. Навсякъде съветниците експерти препоръчваха тези универсални лекарства за икономически просперитет и разбиване на монопола на държавата. Новоизлюпени икономисти в един глас защитават „Вашингтонския консенсус” и доминацията на неолибералните стратегии. Този тип политически и социални проекти се представят за безалтернативни (*Harrison, G.* 2002, pp. 16–17). „Реформата” продължава да бъде лишено от значение заклинание в устата на политици и журналисти. Неолибералните ценности претендират да бъдат универсално лекарство за всички икономически и социални болести. Съвременните неолиберални икономисти служат като идеолози на глобалния елит по подобие на теолозите в Средните векове (*Pogge, T.*, 2005, 30). Тези икономисти са теолозите и пълномощници на глобалната Империя.

Съвременните разбирания за научната рационалност изискват да се изостави всяка една теория, която не издържа проверката на опита, но социалните теории и особено неолиберализмът проявяват изключителна устойчивост (Бузов, В., 2004). Днес 25 години след началото на прехода към демокрация и пазарна икономика, проведен с неолиберални средства, можем да отчетем, огромни провали във всички страни от Източна Европа.

Най-драстичният пример е нашата страна. Приватизираната държавна икономика бе разграбена за жълти стотинки и националното богатство от годините на социализма потъна в частни джобове. Деререгулацията доведе до безконтролно нахлуване на чуждите корпорации, които изнасят почти цялата си печалба в други страни, заради ниските данъци. Комерсиализацията срива тотално социалните връзки и моралните устои на нашето общество. Преходът се оказва „рационален” само за представителите на новия елит (Бузов, В., 2000), заграбил националното богатство и поставил се в услуга на чужди корпорации. В резултат пропастта между богатството и бедността се увеличи неимоверно и продължава да държи обществото ни във взривно състояние. Бизнесът колабира, а икономиката се оказва раздадена на нежизнеспособни субекти. Печалбата се изнася зад граница. Развиват се само банките, които безжалостно ограбват българина и хранително-вкусовите производства и услуги, предимно на основата на химия и опасни субстанции от „благоденстващия” Запад.

И след като още не сме стигнали по БВП „преходната“ 1989 г. е редно да си поставим въпроса – за какво беше всичко това? „Преходът“ се оказва най-тежката досега национална катастрофа.

Глобалната справедливост и бъдещето на човечеството

Един тежък резултат на неолибералната глобализация е задълбочаването на икономическото неравновесие на планетата, което извежда на преден план проблема за глобалната справедливост в ползването на предимствата и тежестите на глобализацията. Експанзията на капитализма преобразува отношенията в мащабите на цялото човечество, динамичните промени от последните десетилетия увеличават взаимната обвързаност на решаването на политическите, икономическите, социалните и културните проблеми на държавите и техните граждани, но тези процеси няма как да доведат до справедлива подялба на ограничените ресурси. Развиващите се страни все повече затъват в капана на дълговете, а богатствата на най-развитите страни изключително бързо и в пъти нарастват. На безкомпромисния език на данните това може да бъде илюстрирано с обстоятелствата, че ако през 1960 г. 20% на най-богатите хора от населението в света са имали доходи 30 пъти по-големи от тези на най-бедните, то през 1995 г. това отношение скача на 82 пъти, а богатствата на 225 души най-заможни хора в света са половината от годишните приходи на 2,5 милиарда най-бедни жители (*Бонифас*, П., 2007, с. 194). Данните за предходния ръст на тази ножица на доходите показват отношение между най-високи и най-ниски 3:1 (1820 г.), 7:1 (1870 г.), 11:1 (1913 г.), за да скочат до споменатите 30:1 (1960 г.), 60:1 (1990 г.) (*Pogge*, Т., 2005, р. 549). Всичко това води до неимоверни размери на глада, мизерията и заболяемостта сред населението на нашата планета. Дори потреблението на информация и използването на интернет и комуникационните иновации е изключително неравномерно разпределено в изгода на гражданите на най-развитите страни. Основателно е заключението, че „макар често да се твърди, че глобалният капитализъм интегрира света... светът е станал устойчиво по-разделен от международните разлики в богатството (*Фулчър*, Дж., 2008, с. 195). Най-богатите хора в света са основен претендент за носител и основен печеливш слой от глобализационните промени.

Амбициите на световната общност за ограничаване на бедността и за предотвратяване на екологичните заплахи в днешния разделен свят намират относително неефективни пътища за реализация. Те дори влизат в сериозно противоречие с настоятелните претенции на развиващите се страни да не се ограничават техните перспективи за икономическо развитие под претекста, че се търси намаляване на вредните емисии и отстраняване на вредните последици от глобалното затопляне. Срещата в Копенхаген в края на 2009 г. се превърна в първата голяма арена на този задълбочаващ се сблъсък.

Можем да твърдим, че социалните и икономическите неравенства са предпоставка за трайните и дълбоки неравенства в сферата на знанието. Развиващите се страни и най-бедните хора са практически изключени от каквато и да е социална перспектива.

Комуитаризмът може да послужи като основа за изграждане на алтернативни визии за развитието на съвременния свят. Той не е алтернатива, а сравнително умерен коректив на крайностите на либерализма. Към комуитаристичната линия във философията на политиката обикновено се отнасят авторитетни мислители като Ч. Тейлър, обявяващ се за републиканските ценности на “общото добро” и за извеждане на комуитаризма от диалогичността на човешкия живот (Тейлър, Ч., 1999, с. 48), М. Сандел (Sandel, М., 1999), А. Макинтайър, който пледира за отричане на либерализма и връщане към Аристотеловото понятие за човека като *zoon politikon* (Макинтайър, А., 1999) и др. Тя не може да бъде отъждествена нито с политическата левица, нито с десница, защото се появява като позиция и нагласа и при двете. За комуитаристите обществото или която и да е общност е нещо повече от обикновена сума от единици, сключили помежду си договорни връзки. Можем да говорим не само за общности, възникнали на основана на кооперация, но и за такива, които имат конституиращо значение за собствената идентичност на индивида. Всяка общност има определени споделени представи за добро и зло, справедливо и несправедливо, заложен в конкретната локална култура. Желанието и стремещт на човек да живее с другите, неговото битие като “радикално ситуиран” (Сандел), като член на определена социална, професионална, културна, политическа или религиозна общност има много по-основен характер от индиви-

дуалните му права на автономна личност. Свободата му винаги се осъществява в рамките на определена общност и извън нея е само частична. Типични комунитаристични ценности са чувствата за солидарност, взаимопомощ и отговорност за съдбата на другите. Правата и задълженията на индивида като член на определена общност характеризират неговия ангажимент към сътрудничество с другите. Партньорска и опекунска роля се отрежда и на държавата, която трябва да се грижи за защитата на общите ценности.

Държавата се явява естествен защитник на интересите и ценностите на своите граждани, на техните индивидуални и колективни интереси. Хората ще продължават да бъдат разделени от принадлежността си към различни типове общности със своя идентичност – държави, религии, етноси, култури. Само в рамките на общността индивидът може да намери защита срещу глобалното завладяване на света от елитите.

Може да се твърди, че комунитаристката философия е оправдана от обективната необходимост да се коригират някои крайности на либерализма в епохата на глобализацията и мултикултурността. Комунитаризмът не отрича свободата на индивида, а иска да я постави в по-реалната среда на обществените взаимодействия, която е поне на стъпка от “естественото състояние”. Изключително интензивните взаимни зависимости между хората и общностите от всякакъв вид в глобалното общество поставят под съмнение индивидуализма като жизнена стратегия, водеща към лично оцеляване и просперитет. В аспекта на социума той води до един образ на дарвинистка конкуренция, в която оцеляват по-приспособените. Те естествено са само малък процент от хората, което останалите не би трябвало безропотно да приемат. В основата на промяната на нагласите е и рязкото нарастване на кризисните и преходните ситуации, които повишават усещането за отговорност и ангажимент с другите.

ЛИТЕРАТУРА

Бауман, З. Общността. В търсене на сигурност в несигурния свят. С.: Критика и хуманизъм, 2003.

Бек, У. Що е глобализация? Заблудите на глобализма – отговори на глобализацията, С.: Критика и хуманизъм, 2002.

Бонифас, П. Съвременната геополитика. Основните разделителни линии. ИК „Кама“, 2007.

Бузов, В. Рационален ли е българският преход? – В: Сб. Общества в преход: теория и практика (съст. Т. Калейнска). Церебрум. В. Търново, 2000, с. 14–17;

Бузов, В. Опровержението в социалните науки – В: Философия № 4. Издание на МОН, 2004, с. 32–37.

Зиновьев, А. Глобальный человек. Эксмо, 2006.

Кекеш, Дж. Против либерализма. С.: Критика и хуманизъм, 2001.

Макинтайър, А. След добродетелта. Изследване в областта на моралната теория, С.: Критика и хуманизъм, 1999.

Проданов, В. Гражданското общество и глобалният капитализъм. Изд. Христо Ботев, 2003.

Русо, Ж. Ж. За обществения договор или принципи на политическото право. С.: Наука и изкуство, 1988.

Тейлър, Ч. Мултикултурализъм. Изследване върху политиката на признаване (дискусия с К. Апия, Ю. Хабермас, С. Рокфелер и др.). С.: ИК Критика и хуманизъм, 1999.

Фукуяма, Фр. Краят на историята и последният човек. С.: Обсидиан, 1997.

Фукуяма, Фр. Строежът на държавата. Управление и световен ред през XXI век. Обсидиан, 2004.

Фулчър, Дж. Капитализмът. Кратко въведение. С.: Захарий Стоянов, 2008.

Хелд, Д. Демокрацията и глобалният ред: от модерната държава към космополитно управление. С.: Критика и хуманизъм, 2004.

Хобс, Т. Левиатан. С.: Наука и изкуство, 1970.

Artz, L. Globalization, Media Hegemony and Social Class – in: The Globalization of Corporate Media Hegemony, eds. L. Artz, Y. Kamalipour, State University of New York Press, 2003, pp. 3–33.

Beitz, Charles R. “Cosmopolitanism and Global Justice”. In *Current Debates in Global Justice*, edited by Gillian Brock, Darel Moelendorf, 11–27, Dordrecht: Springer, 2005.

Bouzov, V. Can the International Community of Today Use Political Violence in a Legitimate Way? – in: Political Violence (Uros Suvakovic ed.), Филозофски факултет, Kosovo, 2012, pp. 123–129.

Guild, Elspeth. “Cultural and Identity Security”. In *International Migration and Security. Opportunities and Challenges*, edited by Elspeth Guild and Joanne van Selm. 2005, 101–113.

Hardt, M., A. Negri. *Empire*, Harvard University Press, 2001.

Harrison, G. Globalization – in: Blakeley, G., V. Bryson (eds.), *Contemporary Political Concepts. A Critical Introduction*, London, Sterling, Pluto Press, 2002, pp. 14–31;

Held, D., A. McGrew (eds.). *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, II edition, Polity Press, 2005.

Held, David. “Cosmopolitanism: Taming Globalization”. In *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, edited by David Held and Anthony McGrew, II edition, 2005, 514–530.

McLuhan, M. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, University of Toronto Press, 1962.

Pogge, T., 2005, *Real World Justice* – Brock, G., D. Moellendorf (eds.), *Current Debates in Global Justice*, Springer, 2005, pp. 29–53.

Pogge, Thomas. “Cosmopolitansim”. In *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, edited by Robert E. Goodin, Philip Pettit and Thomas Pogge, V.I, 2007, 312–332. Malden, MA: Blackwell.

Sandel, M. *Democracy’s Discontent*, Harvard – Cambridge – London, 1999.

Wise, D. R. *The Migration and Labor Question Today: Imperialism, Unequal Development, and Forced Migration*, *Monthly Review*, 2013, Volume 64, Issue 09.